

Η ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΤΟ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΕΧΝΗΤΗ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ

του Τάκη Βιδάλη

Σύντομα ολοκληρώνεται στη Βουλή η συζήτηση του νομοσχεδίου του Υπουργείου Δικαιοσύνης «Για την ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή». Ο Αστικός Κώδικας πρόκειται να αποκτήσει ένα νέο κεφάλαιο: την πρώτη απόπειρα του Έλληνα νομοθέτη να ρυθμίσει με συνολικό τρόπο τη λεγόμενη «τεχνητή αναπαραγωγή», ένα κεφάλαιο, που αλλάζει, ωστόσο, πολλά.

Η τεχνητή αναπαραγωγή απασχόλησε τις προηγμένες έννομες τάξεις ήδη από τη δεκαετία του 1980, προκαλώντας παντού σχεδόν πολλές «συζητήσεις, αμφιβολίες, προβληματισμούς, ακόμη και πολεμικές. Κάτι τέτοιο δεν πρέπει να μας εκπλήσσει. Η αποδοχή, έστω υπό προϋποθέσεις και περιορισμούς, των μεθόδων αυτών, δεν σημαίνει τίποτε λιγότερο, από την κατάφαση του δικαίου στη συνειδητή διαχείριση της ίδιας της ανθρώπινης ζωής, για την οποία η τεχνολογία – ιδίως με την ανάπτυξη της γενετικής – είναι από καιρό έτοιμη. Αυτό σημαίνει, ταυτοχρόνως, ότι τώρα δοκιμάζονται ορισμένες από τις βασικές αξίες της κοινωνικής μας συμβίωσης, ότι εν πολλοίς εδώ θα κριθούν τις επόμενες δεκαετίες πολλές από τις κατακτήσεις του πολιτισμού μας για τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Προς το παρόν, πάντως, αρκεί το ότι, και στη χώρα μας, το νομοθετικό αυτό διάβημα από την πρώτη στιγμή συγκέντρωσε έντονο δημόσιο ενδιαφέρον, όπως συνέβη και σε άλλες χώρες. Το ενδιαφέρον αυτό περιστρέφεται, κατά κύριο λόγο, γύρω από τα ζητήματα της οικογένειας.

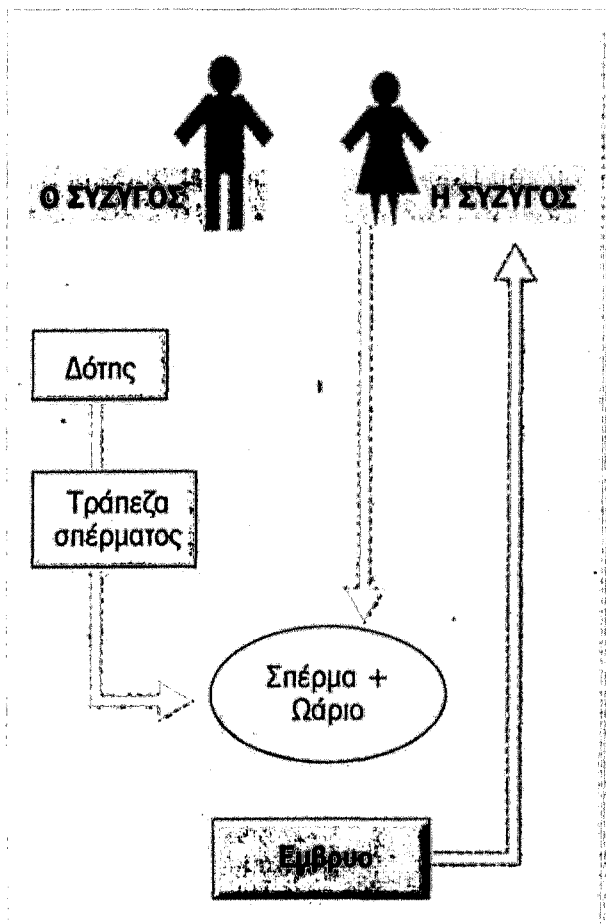
Είναι αλήθεια ότι το νομοσχέδιο ρυθμίζει και άλλα θέματα, που αφορούν τη γενετική τεχνολογία, ωστόσο η οικογένεια αποτελεί την καρδιά του. Πέντε νομίζω

είναι εδώ οι κύριες επιλογές: α) η αποδοχή της τεχνητής αναπαραγωγής μόνο για όσους δεν έχουν φυσική ικανότητα να αποκτήσουν παιδιά και όχι «κατά βούληση», β) η αποδοχή της λεγόμενης ετερόλογης γονιμοποίησης, δηλαδή της γονιμοποίησης με σπέρμα τρίτου δότη, εκτός του ζευγαριού των συζύγων, γ) η δυνατότητα να αποκτήσει μια γυναίκα παιδιά, χρησιμοποιώντας το διατηρημένο σπέρμα του συζύγου της, ακόμη και μετά το θάνατό του, δ) η δυνατότητα

προσφυγής στις μεθόδους τεχνητής αναπαραγωγής και των άγαμων γυναικών, ε) η αποδοχή της παρένθετης μητρότητας, δηλαδή της ανάθεσης σε άλλη γυναίκα – τη «φέρουσα μητέρα» – να κυοφορήσει και να παραδώσει το παιδί σε εκείνη που το θέλησε, αλλά δεν ήταν σε θέση να διεκπεραιώσει την κυοφορία.

Αν εξαιρέσουμε την πρώτη επιλογή του νομοσχεδίου (τη δυνατότητα προσφυγής στην τεχνητή αναπαραγωγή μόνο σε περιπτώσεις φυσικής αδυναμίας για τεκνοποιία), όλες οι άλλες επιλογές αντιμετωπίζουν ποικίλες αντιδράσεις. Σχηματικά, οι κριτικές που ακούγονται αμφισβητούν το αν αυτοί οι νέοι τρόποι δημιουργίας οικογενειακών σχέσεων με την προσφυγή σε μεθόδους της τεχνητής αναπαραγωγής μπορούν να θεωρηθούν αποδεκτοί, με δεδομένη τη σημερινή αντίληψη για την

«οικογένεια». Επικεντρώνουν στο «συμφέρον του παιδιού» να γεννηθεί και να μεγαλώσει σε ένα «κατάλληλο οικογενειακό περιβάλλον» δύο γονέων που ταυτόχρονα θα είναι και σύζυγοι. Το συμφέρον αυτό δεν συμβιβάζεται, λοιπόν, κατ' αυτές, με την ετερόλογη γονιμοποίηση, αφού έτσι το παιδί έχει ουσιαστικά γεν-

Τα διαγράμματα από το άρθρο «Ηθική και νόμιμη τεχνητή γονιμοποίηση» της Α. Καραλή *Καθημερινή* 8/11/02

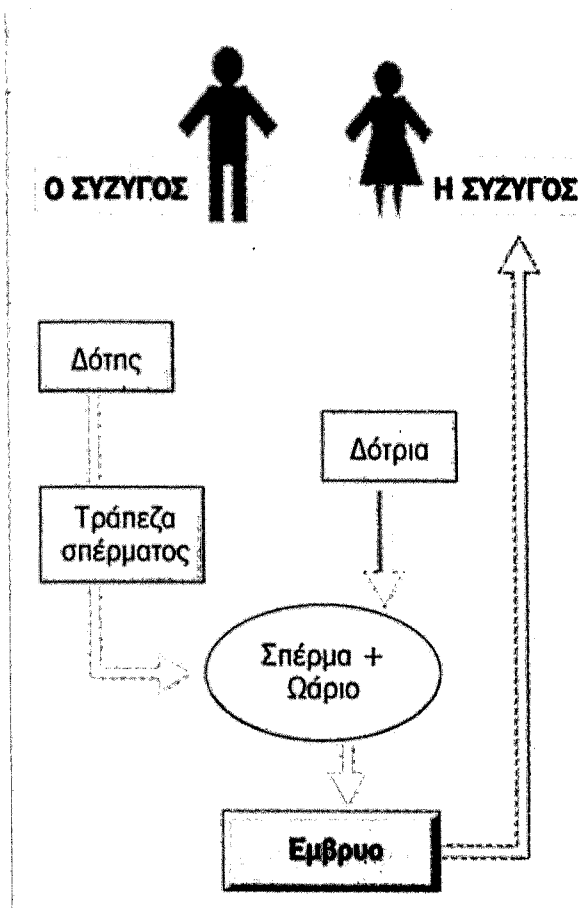
νηθεί εκτός γάμου, με τη συμβολή ενός τρίτου προσώπου. Δεν συμβιβάζεται επίσης με την μεταθανάτια γονιμοποίηση, αφού στην περίπτωση αυτή το παιδί είναι «καταδικασμένο» να γεννηθεί «ορφανό» από τον ένα γονέα και να ζήσει σε μονογονεϊκό περιβάλλον. Στο συμφέρον του παιδιού, κατά τις παραπάνω απόψεις, αντιβαίνει για τον ίδιο ακριβώς λόγο η δυνατότητα προσφυγής στις μεθόδους αυτές των αγάμων γυναικών. Τέλος, και η παρένθετη μητρότητα απορρίπτεται, αφού περιπλέκει επικίνδυνα το ζήτημα της ταυτότητας των γονέων, ιδίως λόγω του ψυχосυναισθηματικού δεσμού που δημιουργείται με το κυοφορούμενο για κάθε γυναίκα κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης. Για το τελευταίο αυτό θέμα είχε τονισθεί και ο κίνδυνος εκμετάλλευσης της – συνήθως οικονομικά αδύναμης – φέρουσας μητέρας, αν η μέθοδος εμπορευματοποιηθεί.

Από όλα τα παραπάνω μένει κανείς με την εντύπωση ότι οι εν λόγω αντιρρήσεις έχουν ως αφετηρία μια υπέρπουσα βασική παραδοχή, που, νομίζω, αξίζει να εξετάσουμε: ότι η επιθυμία μου να αποκτήσω παιδιά και να τα μεγαλώσω εξαρτάται από όρους, τους οποίους θέτει κάποια «δημόσια» σκοπιμότητα «έξω» από εμένα, μια σκοπιμότητα που συμπυκνώνεται σε ένα θεωρούμενο ως απολύτως αντικειμενικό «συμφέρον» του οποιουδήποτε μελλοντικού παιδιού. Είναι όμως έτσι τα πράγματα;

Ας ξεκινήσουμε από ένα δεδομένο: τα σημαντικότερα διεθνή κείμενα για τα ανθρώπινα δικαιώματα (Οικουμενική Διακήρυξη ΟΗΕ, ΕΣΔΑ, Σύμφωνο του ΟΗΕ για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα) ανάγουν την δημιουργία της οικογένειας σε θεμελιώδες δικαίωμα, το οποίο πρέπει να μπορούν να απολαμβάνουν όλοι οι άνθρωποι. Είναι αλήθεια ότι στη γραμματική διατύπωση των σχετικών διατάξεων – απεικόνιση της κοινωνικής πραγματικότητας της δικής τους εποχής – το δικαίωμα αυτό εξαρτάται από τη σύναψη γάμου. Από πρώτη άποψη λοιπόν φαίνεται να καθιερώνεται ένας βασικός όρος, δημοσίως επιβαλλόμενος για να δημιουργηθεί η σχέση γονέως-παιδιού. Αυτός ο όρος δεν άργησε να ξεπεραστεί, αφού λογικά οδηγούσε στο εξής αδιέξοδο: αν μια γυναίκα αποκτού-

σε παιδί χωρίς γάμο, δεν θα είχε άραγε δικαίωμα να το αναθρέψει; Δεν θα είχε δημιουργήσει οικογένεια; Και ποια θα έπρεπε να είναι η συνέπεια; Να της αφαιρέσει το κράτος το παιδί;

Όσο άλλαζαν τα πράγματα στις προσωπικές και τις κοινωνικές σχέσεις από τα χρόνια του '60 και ύστερα, όσο το φαινόμενο των μονογονεϊκών οικογενειών έπαυε να αποτελεί την εξαίρεση, φαινόταν καθαρά ότι αυτός ο αναγκαίος όρος για τη δημιουργία οικογένειας δεν μπορούσε να λειτουργήσει. Τα δύο δικαιώματα λοιπόν στον γάμο και στην οικογένεια απέκτησαν την αυτοτέλειά τους. Η αυτοτέλεια του δικαιώματος στην οικογένεια αναγνωρίσθηκε σύντομα και από το δίκαιο: η νομολογία ξεπέρασε το στενό «γράμμα» ορισμένων από τις παραπάνω διατάξεις, ή από ανάλογες διατάξεις εθνικών Συνταγμάτων.

Τα ίδια τα Συντάγματα διαχώρισαν στο κείμενό τους τις έννοιες του γάμου και της οικογένειας, όπως συμβαίνει π.χ. με το δικό μας. Ως επιστέγασμα αυτής της εξέλιξης στο δίκαιο μπορεί να θεωρηθεί κανείς την αναφορά σε δύο χωριστά δικαιώματα για το γάμο και την οικογένεια του άρθρου 9 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε., ενός κειμένου που δεν θα αργήσει να αποτελέσει μέρος του εκκλαπτόμενου Ευρωπαϊκού Συντάγματος.

Αυτή η τάση να αποδυσμευτεί η οικογένεια από έναν ασφυκτικό δημόσιο έλεγχο, από προκαθορισμούς του «κατάλληλου οικογενειακού περιβάλλοντος» ή του «συμφέροντος του παιδιού» υποστηρίζεται βέβαια από διατάξεις διεθνών κειμένων ή Συνταγμάτων που κατοχυρώνουν την «ιδιωτικότητα» της οικογενειακής ζωής. Αυτές οι διατάξεις, εντάσσοντας την οικογένεια κατά βάση στο χώρο της αυτονομίας του καθένα μας, και όχι στον χώρο του «δημόσιου συμφέροντος», αποδείχθηκαν ιδιαίτερα γόνιμες για την ανάπτυξη μιας νομολογίας που προστατεύει τη σχέση γονέα / παιδιού από επεμβάσεις του κράτους και των δημόσιων σκοπιμοτήτων. Αναγνωρίζουν ιδίως ότι ο δεσμός γονέα / παιδιού λειτουργεί ως σχέση κοινωνικοποίησης, μόνο ως

δεσμός συγκεκριμένων και μοναδικών προσωπικοτήτων και όχι ως θεσμός δημόσιας κοινωνικοποίησης, όπως π.χ. το σχολείο. Στο πλαίσιο αυτό, το κάθε «οικογενειακό περιβάλλον» είναι μοναδικό, το δε «συμφέρον του παιδιού» προσδιορίζεται συγκεκριμένα μόνο εντός αυτού του περιβάλλοντος και δεν προκαθορίζεται με αναγκαστικούς όρους επιβαλλόμενους από το κράτος, ως οιονεί «κοινωνική ευγονική». Έτσι, ο μόνος έλεγχος της εξυπηρέτησης αυτού του «συμφέροντος» είναι κατασταλτικός: η διαφωνία μεταξύ των γονέων και η συνακόλουθη συνειδητή διάρρηξη της οικογενειακής «ιδιωτικότητας» και αυτονομίας από μέρους τους είναι εκείνη που θα οδηγήσει βασικά τον δημόσιο έλεγχο να λάβει θέση ως προς το παιδί. Η εικόνα του να ελέγχονται «προληπτικά» οι υποψήφιοι γονείς, ως προς το αν είναι σε θέση να αναλάβουν την φροντίδα του παιδιού τους, είναι ξένη για το σύγχρονο νομικό πολιτισμό.

Από τα προηγούμενα διαπιστώνει κανείς ότι ήδη η αφετηρία των κριτικών, οι οποίες διατυπώθηκαν για τα σημεία του νομοσχεδίου που εξετάζουμε, είναι εσφαλμένη. Η λογική του «κατάλληλου περιβάλλοντος» για το παιδί – αυτού των «δύο» γονέων / «συζύγων» - είναι υποστηρίξιμη μόνο στο πλαίσιο της αυτονομίας μας: μπορεί να αφορά εμάς, τη δική μας οικογένεια, όχι όμως κατ' ανάγκη και τους άλλους. Διότι, αν γενικευόταν, αν μάλιστα επιβαλλόταν από κανόνες δικαίου, η απόσταση από τη μετατροπή της οικογένειας σε θεσμό «δημόσιας κοινωνικοποίησης» - παρά την ίδια τη φύση της - θα ήταν ελάχιστη.

Έτσι, οι προβλέψεις για την ετερόλογη γονιμοποίηση, για τη γονιμοποίηση με σπέρμα του αποθανόντος συζύγου, για την προσφυγή στις μεθόδους τεχνητής αναπαραγωγής αγάμων γυναικών και για τις φέρουσες μητέρες έχουν μια πολύ ισχυρή θεσμική αναφορά, που, κατά τη γνώμη μου, δύσκολα μπορεί να αμφισβητηθεί. Όσο εξασφαλίζουν διέξοδο από την αδυναμία της φυσικής απόκτησης παιδιών, ενισχύουν αποφασιστικά το θεμελιώδες δικαίωμα δημιουργίας οικογένειας που σημασιοδοτείται μόνο στο πλαίσιο της κατοχυρωμένης οικογενειακής αυτονομίας. Αποτελούν, δηλαδή, αντίστοιχους τρόπους απόλαυσης αυτού του

δικαιώματος από εκείνους που χωρίς τη θέλησή τους το στερούνται.

Ο νομοθέτης, προβλέποντας αυτές τις δυνατότητες, μπορεί πάντως να τις ρυθμίσει, ιδίως για να μην θιγεί η ασφάλεια του δικαίου και να εξασφαλίζεται η σοβαρότητα της βούλησης των ενδιαφερομένων. Οι προβλέψεις του νομοσχεδίου για τον τύπο της συναίνεσης που απαιτείται, για το χρόνο στον οποίο επιτρέπεται η γονιμοποίηση μετά θάνατον, ή η πρόβλεψη της προηγούμενης δικαστικής άδειας για τον έλεγχο της συμφωνίας φέρουσας μητέρας, αποτελούν τέτοιου είδους ρυθμίσεις χωρίς να επιβάλλουν περιορισμούς στο δικαίωμα δημιουργίας οικογένειας.

Η περιγραφή της οικογένειας σε πολλά νομοθετικά

κείμενα ως «φυσικής κοινωνίας», ως «κυττάρου της κοινωνίας», ως «θεμελίου της συντήρησης και προαγωγής του Έθνους» κ.ο.κ. αποκτά νόημα σε μια κοινωνία δικαιωμάτων, όταν τοποθετεί τη σχέση γονέα / παιδιού στο πεδίο του προσωπικού αυτοκαθορισμού, όταν την ανάγει στη φυσική επιθυμία του καθένα να αποκτήσει και να μεγαλώσει – με τον τρόπο που εκείνος κρίνει καλύτερο – ένα παιδί. Αυτή η πλευρά της αυτονομίας ενισχύθηκε εξαιρετικά με τις μεθόδους της τεχνητής αναπαραγωγής. Ταυτόχρονα όμως απομυθοποιήθηκαν παραδοσιακά πρότυπα και τέθηκαν νέοι όροι για την κατανόηση των οικογενειακών σχέσεων.

Το δικαιο τα τελευταία χρόνια έχει επιλέξει να αποδεχθεί τη νέα πραγματικότητα και να μην «κλείσει

τα μάτια» απέναντί της, γνωρίζοντας ότι θα αντιμετωπίσει μεν καινοφανή και σύνθετα προβλήματα, αλλά θα κερδίσει έτσι σε αποτελεσματικότητα, αποδεικνύοντας ότι αποτελεί χρήσιμο εργαλείο της καθημερινότητάς μας και όχι «έπεια πτερόντα». Ο Έλληνας νομοθέτης αποφάσισε και εκείνος να ακολουθήσει, τασσόμενος με το μέρος και όχι εναντίον του δικαιώματος στην οικογένεια. Όπως συμβαίνει πάντοτε με τις μεγάλες τομές της νομοθεσίας, η παιδαγωγική αξία του νόμου για τη τεχνητή αναπαραγωγή – η αποτύπωση στην έννομη τάξη μιας νέας εικόνας της οικογένειας – είναι εξ ίσου σημαντική με τη ρυθμιστική του προοπτική.

